

**HAMZA HAKIMZODA NIYOZIY ASARLARIDA ERKIN FIKR VA
TARAQQIYOT TALQINI**

Abdixakimova. L. D

Samarqand davlat pedagogika instituti

“Tillar fakulteti” fakulteti

“O‘zbek tili va adabiyoti” yo‘nalishi

1-bosqich magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada Hamza Hakimzoda Niyoziy asarlarida erkin fikr, ma’rifatparvarlik va taraqqiyot g‘oyalarining badiiy talqini tahlil qilinadi. Adibning she’riy va dramaturgik asarlarida xalqni jaholatdan chiqarish, ilm-fan va ma’rifat orqali jamiyatni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, Hamza ijodida inson erkinligi, ayollar huquqi, milliy uyg‘onish va ijtimoiy tenglik g‘oyalari qanday ifodalangani ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Maqolada yozuvchining jadidchilik harakatidagi o‘rni hamda uning asarlarining bugungi davr uchun ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar

Hamza Hakimzoda Niyoziy, jadidchilik, erkin fikr, taraqqiyot, ma’rifatparvarlik, milliy uyg‘onish, adabiyot, dramaturgiya, ijtimoiy tenglik, ayollar huquqi, ilm-fan, madaniyat.

**ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СВОБОДНОЙ МЫСЛИ И РАЗВИТИЯ В
ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХАМЗЫ ХАКИМЗОДЫ НИЙОЗИ**

Аннотация

В данной статье анализируется художественная интерпретация идей свободомыслия, просвещения и развития в произведениях Хамзы Хакимзоды Нийози. В поэтических и драматических произведениях писателя затрагиваются вопросы освобождения людей от невежества, развития общества посредством науки и просвещения. Также научно обосновывается, как идеи свободы человека, прав женщин, национального пробуждения и социального равенства выражены в творчестве Хамзы. В статье раскрывается роль писателя в движении джадидизма и значение его произведений для современности.

Ключевые слова

Хамза Хакимзода Нийози, джадидизм, свободомыслие, развитие, просвещение, национальное пробуждение, литература, драматургия, социальное равенство, права женщин, наука, культура.

KIRISH

XX asr boshlarida o‘zbek adabiyoti va ijtimoiy-ma’rifiy hayotida jadidchilik harakati muhim o‘rin egalladi. Bu davrda millatni uyg‘otish, xalq ongini yuksaltirish, ilm-fan va ma’rifatni targ‘ib qilish masalalari ijodkorlar faoliyatining asosiy yo‘nalishiga aylandi. Ana shunday ma’rifatparvar adiblardan biri Hamza Hakimzoda Niyoziy bo‘lib, u o‘z ijodi orqali xalqni erkin fikrlashga, zamonaviy bilimlarni egallashga va taraqqiyot sari intilishga da’vat etdi. Hamza nafaqat shoir va dramaturg, balki jadidchilik harakatining faol namoyandasi sifatida ham o‘zbek madaniyati va adabiyoti taraqqiyotiga katta hissa qo‘shdi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy asarlarida erkin fikr, inson huquqi, ijtimoiy tenglik, ayollar erkinligi va ma’rifat g‘oyalari markaziy o‘rin tutadi. U jaholat, qoloqlik va eskicha qarashlarni tanqid qilib, jamiyatni yangilashning asosiy omili sifatida ilm-fan va tarbiyani ilgari surdi. Ayniqsa, uning dramatik asarlari va she’riyatida xalqni uyg‘onishga undovchi g‘oyalar kuchli badiiy ifoda topgan.

Adib ijodida taraqqiyot tushunchasi faqat iqtisodiy yoki siyosiy rivojlanish bilan emas, balki inson tafakkuri va ma’naviyatining yuksalishi bilan ham bog‘liq holda talqin qilinadi. Hamza asarlarida yosh avlodni ilm olishga chaqirish, ayollarning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlash va milliy o‘zlikni anglash masalalari keng yoritilgan. Bu jihatlar uning ijodini nafaqat adabiy, balki ijtimoiy-falsafiy ahamiyatga ega bo‘lgan boy meros sifatida baholash imkonini beradi.[1]

Mazkur maqolada Hamza Hakimzoda Niyoziy asarlarida erkin fikr va taraqqiyot g‘oyalarining badiiy talqini tahlil qilinadi. Shuningdek, adibning jadidchilik harakatidagi o‘rni, uning ma’rifatparvarlik qarashlari hamda asarlarining bugungi davr uchun dolzarbligi ilmiy jihatdan yoritib beriladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889–1929) o‘zbek jadidchilik harakatining eng yirik vakillaridan biri sifatida adabiyot, dramaturgiya, pedagogika, tilshunoslik va jamoat faoliyati sohalarida katta iz qoldirgan ijodkor hisoblanadi. Uning sermazmun va ko‘p qirrali merosi o‘zbek xalqining ma’naviy-ma’rifiy taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli Hamza ijodini ilmiy jihatdan o‘rganish va baholash jarayoni XX asrning o‘rtalaridan boshlab shakllanib, bugungi kunda mustahkam ilmiy yo‘nalishga aylangan.

Hamza Hakimzoda Niyoziy haqidagi ilmiy qarashlarning shakllanish jarayonini bir necha bosqichlarga ajratib o‘rganish mumkin.

Sovet hokimiyatining ilk yillarida Hamza ijodi ko‘proq siyosiy va mafkuraviy nuqtayi nazardan talqin qilindi. 1930–1940-yillarda olib borilgan tadqiqotlarda uning faoliyati sotsialistik realizm g‘oyalari bilan bog‘lab baholandi. Ushbu davrda Hamza asarlari nashr qilinib, targ‘ib etilgan bo‘lsa-da, ilmiy tahlildan ko‘ra mafkuraviy

yondashuv ustuvor bo‘lib qoldi. Natijada adibning estetik, ma‘rifiy va tilshunoslik qarashlari yetarli darajada chuqur o‘rganilmadi.

Keyingi bosqichda Hamza merosiga nisbatan ilmiy qiziqish kuchaydi va adabiyotshunoslar hamda tilshunoslar tomonidan jiddiy tadqiqotlar olib borildi. Bu davrda Abdulla Qahhor, Maqsud Shayxzoda, Ozod Sharafiddinov kabi olimlar Hamza ijodi, dramaturgiyasi va ma‘rifatparvarlik faoliyatiga bag‘ishlangan maqolalar yaratdilar.

Adibning “Zaharli hayot”, “Boy ila xizmatchi”, “Paranji sirlaridan bir lavha” kabi dramatik asarlari nafaqat sahna uchun yozilgan pyesalar sifatida, balki badiiy va ijtimoiy-estetik tahlil obyekti sifatida ham o‘rganildi. Shu bilan birga, uning tarjimonlik faoliyati, lug‘atchilik ishlari va o‘quv qo‘llanmalari ham ilmiy izlanishlar markaziga aylandi.

Hamza ijodida til masalasi alohida o‘rin tutadi. U tilni xalqchil, sodda va tushunarli bo‘lishi kerak deb hisoblagan. Adib murakkab va sun‘iy uslubga qarshi chiqib, xalqning jonli nutqiga asoslangan adabiy til tarafdori bo‘lgan.

Uning:

“Xalqqa tushunarli bo‘lmagan til haqiqiy adabiy til bo‘la olmaydi”
degan fikri tilshunoslikdagi asosiy qarashlarini ifodalaydi.

Hamza asarlarida xalq shevalari va og‘zaki nutq unsurlari keng qo‘llanilgan. Ayniqsa dramatik asarlarda qahramonlarning nutqi orqali turli hudud va ijtimoiy qatlamlarga xos til xususiyatlari ochib beriladi. Bu holat asarlarning hayotiyligini oshirib, ularni xalq ruhiga yaqinlashtirgan.

Adib tilni real voqelik bilan bog‘liq holda tasvirlashga intilib, xalqona iboralar, obrazli ifodalar va jonli so‘zlashuv uslubidan samarali foydalangan.

Hamza jadid ma‘rifatparvarlari qatorida imlo va yozuv masalalariga ham katta e‘tibor qaratgan. U eski arab yozuvidagi murakkabliklarni tanqid qilib, soddalashtirilgan va fonetik tamoyillarga asoslangan imlo tizimini qo‘llab-quvvatlagan. Jadid maktablari uchun yaratgan darslik va qo‘llanmalarida ham aynan shu tamoyillardan foydalangan.

Adib fonetika, morfologiya va so‘z yasalishi bilan bog‘liq amaliy takliflar ilgari surib, o‘zbek tilining rivojiga sezilarli hissa qo‘shgan.

Hamzaning lug‘atchilikka oid ishlari ham o‘z davri uchun muhim yangiliklardan biri edi. U xalq tilida ishlatiladigan so‘zlarni yig‘ib, ularni izohlash va tizimlashtirishga harakat qilgan. Mustaqillik yillarida bu faoliyat yanada chuqurroq o‘rganilib, uning til boyligini saqlashga qo‘shgan hissasi ilmiy jihatdan baholandi.[2]

Hamza tilni faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki ma‘naviy tarbiya vositasi sifatida ham ko‘rgan. U milliy ruhni saqlovchi, inson tafakkurini yuksaltiruvchi va axloqiy qadriyatlarni targ‘ib qiluvchi til tarafdori edi. Shu sababli adib tilning pokligi, ravonligi va milliy xususiyatlarini asrash masalalariga katta e‘tibor qaratgan.

Bugungi kunda Hamza merosi bo'yicha ko'plab nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari himoya qilingan. Ilmiy maqolalar, monografiyalar va tadqiqotlar orqali uning ijodi turli fanlar kesimida o'rganilmoqda. Jumladan, M. Jo'rayev, Z. Eshonqulova, X. Sultonova kabi olimlar tomonidan Hamzaning til, imlo va ma'rifat masalalariga oid qarashlari tahlil qilingan.

So'nggi yillarda Hamza asarlari elektron shaklda ham keng ommalashmoqda. Elektron kutubxonalar va ilmiy platformalarda uning asarlari hamda tadqiqotlari joylashtirilishi natijasida adib merosi xalqaro ilmiy muomalaga faol kirib bormoqda. Bu esa Hamza ijodining yangi avlod tomonidan chuqurroq o'rganilishiga xizmat qilmoqda.[3]

Hamza Hakimzoda Niyoziyning tilshunoslikka oid qarashlari bugungi o'zbek tilshunosligi uchun ham muhim ilmiy manba hisoblanadi. Uning xalq tili va adabiy til uyg'unligi, imlo soddaligi, milliy leksik boylikni saqlash hamda shevalardan unumli foydalanish haqidagi fikrlari hozirgi til siyosati va til islohotlari jarayonida ham dolzarb ahamiyatga ega.

Shuningdek, Hamza merosining ilmiy o'rganilishi bosqichma-bosqich rivojlanib, bugungi kunda ko'p qirrali ilmiy yo'nalishga aylangan. Uning faoliyati adabiyotshunoslik, tilshunoslik, tarix, pedagogika va madaniyatshunoslik kabi fanlar doirasida tadqiq qilinmoqda.

Ayni paytda Hamzaning tilshunoslik faoliyati hali to'liq o'rganib chiqilmagan. Shu sababli uning ilmiy merosini zamonaviy metodologiyalar asosida yanada chuqur tadqiq etish, yangi manbalarni ilmiy muomalaga kiritish va adib qarashlarini bugungi davr talablari asosida tahlil qilish muhim ilmiy vazifa bo'lib qolmoqda.[4]

Hamza Hakimzoda Niyoziy ijodi o'zbek jadid adabiyotining eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Uning asarlarida xalqni ma'rifatga chorlash, ijtimoiy tenglikni qaror toptirish hamda inson tafakkurini erkinlashtirish masalalari yetakchi o'rin egallaydi. Adib o'z davrining murakkab ijtimoiy-siyosiy muhitida yashab ijod qilgan bo'lib, jamiyatlardagi qoloqlik, jaholat va mutaassiblikka qarshi keskin kurash olib bordi. Shu sababli Hamza ijodini tahlil qilish orqali nafaqat badiiy-estetik qarashlarni, balki o'sha davr xalqining ma'naviy hayoti va taraqqiyotga bo'lgan intilishlarini ham anglash mumkin.

Hamza asarlarida erkin fikr g'oyasi markaziy o'rinlardan birini egallaydi. U insonning erkin tafakkurga ega bo'lishini jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida baholaydi. Adibning fikricha, xalqning taraqqiyot sari qadam qo'yishi avvalo ilm-fan, ma'rifat va zamonaviy dunyoqarash bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bois u o'z asarlarida eski qarashlar va johillikni tanqid qilib, yoshlarni bilim olishga, yangilikka intilishga undaydi.

Hamzaning dramatik asarlarida ijtimoiy muammolar va inson erkinligi masalalari yorqin aks ettirilgan. Ayniqsa, "Zaharli hayot yoxud Ishq qurbonlari", "Maysaraning

ishi” kabi asarlarida ayollar taqdiri, tengsizlik va adolatsizlik muammolari chuqur badiiy ifoda topgan. Ushbu asarlarda muallif ayollarning jamiyatdagi oʻrni va huquqlariga alohida eʼtibor qaratadi. Hamza ayollarni maʼrifatli boʻlishga, oʻz haq-huquqlarini himoya qilishga undaydi. Bu esa oʻsha davr uchun juda ilgʻor va jasoratli qarash hisoblangan.[5]

Adib ijodida taraqqiyot tushunchasi keng maʼnoda talqin qilinadi. Hamza uchun taraqqiyot faqat texnik yoki iqtisodiy rivojlanish emas, balki maʼnaviy yuksalish, insoniy qadriyatlarning mustahkamlanishi va jamiyatning ongli ravishda yangilanishidir. U ilm-fan rivojlangan jamiyatgina kuchli va taraqqiy etgan davlatga aylanishini taʼkidlaydi. Shu sababli Hamza maktablar ochish, yangi usulda taʼlim berish va yoshlarni zamonaviy bilimlarga ega qilish gʻoyalari faol targʻib qilgan.

Hamza Hakimzoda Niyoziy sheʼriyatida ham erkinlik va uygʻonish ruhini koʻrish mumkin. Uning koʻplab sheʼrlarida xalqni uygʻotishga qaratilgan daʼvatlar, milliy oʻzlikni anglash va kelajak uchun masʼuliyat hissi kuchli ifodalangan. Adib sheʼriy asarlarida sodda va xalqchil uslubdan foydalanganligi sababli uning gʻoyalari keng xalq ommasiga tez yetib borgan.[6]

Tahlillar shuni koʻrsatadiki, Hamza ijodi jadid adabiyotining rivojlanishida muhim bosqich boʻlib xizmat qilgan. U oʻzbek dramaturgiyasi, sheʼriyati va publitsistikasida yangicha uslub va yangi gʻoyalarni shakllantirdi. Ayniqsa, uning asarlarida maʼrifatparvarlik va insonparvarlik tamoyillarining uygʻunligi adib ijodining asosiy xususiyatlaridan biri sifatida namoyon boʻladi.

Hamza ijodining natijalari va taʼsiri faqat adabiyot bilan cheklanib qolmagan. Uning asarlari xalqning ijtimoiy ongini shakllantirish, milliy uygʻonish gʻoyalari keng yoyish va yosh avlodni maʼrifat ruhida tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etgan. Jadidchilik harakatining asosiy maqsadlari — ilm-fan, taraqqiyot va erkin fikrni targʻib qilish Hamza asarlarida yaqqol aks etgani sababli uning merosi bugungi kunda ham oʻz dolzarbligini yoʻqotmagan.[7]

XULOSA

Shuningdek, Hamza asarlarida milliy qadriyatlar va zamonaviylik uygʻunligi ham muhim oʻrin tutadi. U milliy madaniyatni asrab-avaylash bilan birga, xalqni dunyo taraqqiyotidan ortda qolmaslikka chorlaydi. Bu jihat uning asarlarini bugungi globallashuv davrida ham muhim maʼnaviy manba sifatida baholash imkonini beradi.

Natijalar shuni koʻrsatadiki, Hamza Hakimzoda Niyoziy ijodi oʻzbek adabiyotida erkin fikr va taraqqiyot gʻoyalari shakllanishida muhim oʻrin egallaydi. Adibning maʼrifatparvarlik qarashlari, inson erkinligi va ijtimoiy tenglik haqidagi fikrlari bugungi kunda ham yosh avlodni vatanparvarlik, ilm-fan va maʼnaviyat ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli Hamza ijodini chuqur oʻrganish va uning asarlaridagi gʻoyalarni keng targʻib qilish zamonaviy adabiyotshunoslik va maʼnaviy-maʼrifiy tarbiya uchun dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jo'rayev M. *XX asr boshlarida o'zbek adabiy tilining rivojlanishi*. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2000.
2. Islom Karimov. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
3. Ozod Sharafiddinov. *Jadidchilik harakati haqida mulohazalar*. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1993.
4. Sultonova X. “Hamza – til madaniyatining faol targ‘ibotchisi”. // *Filologiya masalalari jurnali*, 2015-yil, 2-son.
5. Sultonova X. “Hamzaning o‘zbek til madaniyati rivojiga qo‘shgan hissasi”. // *Filologiya masalalari jurnali*, 2015-yil, 2-son.
6. Qosimova R. *O‘zbek dramaturgiyasida qahramonlar nutqi tahlili*. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1998.
7. G‘aniyev I. *Hamza – dramaturg va ma’rifatparvar adib*. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1979.